

SÂMÂNANOĞULLARI DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

REFLECTIONS ON THE RISE AND FALL OF THE SAMANIDS

Sayyed Abol-Ghasem FOROUZANI*
Çev. Yasemin ELLİK**

Öz

Richard Nelson Frye'in "Çağdaş müelliflerce ve geçmişî hatırlayan sonraki yazarlarca oldukça fazla övülen" şeklinde bahsettiği ve Türk-İslâm tarihi içerisinde son derece önemli bir konuma sahip olan Sâmânoğulları Devleti, Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde hüküm sürmüştü. Sâmânoğulları, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasında son derece mühim roller oynamalarının yanında, hâkim oldukları topraklarda sosyal, ekonomik, kültürel ve idari teşkilat açısından önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamışlardı. Karahanlılarla, Gaznelilerle ve Selçuklularla ilişkileri bakımından Türk tarihinden ayrı olarak düşünülmemesi gereken Sâmânoğulları, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin idari teşkilatlarına birçok miras bırakmışlardı. Fakat bu döneme dair çalışmalar, yabancı ülkelere kıyasla Türkiye'de yeterli seviye bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise, muhtemelen dönemin kaynak dilinin bilinmemesi veya bu döneme dair ilgilinin bulunmaması olmalıdır. Oysaki

* İslami dönem İran tarihi doktoru, Terbiyet-i Müderris Üniversitesi 1377 (1998). Şiraz Üniversitesi Tarih Bölümü hocası ve Ortaçağ İran tarihinin (Hicri 3.-6. yüzyıllar) uzmanı. *Tarih-i Tehevulât Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhengi İran der Devre-i Sâmânîyan; Selcukiyan ez Agaz ta Fercâm; Gazneviyan ez Peydâyîş ta Furûpâşî; Simcûriyân: Nohostîn Dûdimân Kodretmend Türk der İran, Karahaniyan; Bunyan-ı Gozaran Nohostîn Silsile-i Türk-i Müselmân Ferârûd* eserleri arasındadır.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, yaseminellik93@hotmail.com , <https://orcid.org/0000-0001-9075-6327>

devlet teşkilatı açısından kendisinden sonraki Ortaçağ Türk-İslam devletlerine etkiler bırakan ve Türk-İslâm dünyası açısından mühim bir yere sahip olan Sâmânî Devleti'ne dair çalışmaların daha fazla yapılması gereklidir.

Bu çalışmada, Şiraz Üniversitesi'nde Ortaçağ İran tarihi uzmanı olan ve Sâmânî Devleti, Simcûrîler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular dönemine dair çalışmaları bulunan Sayyed Abol-Ghasem Forouzani'nin Sâmânî Devleti'nin yükselişi ve düşüşüne dair makalesi, Farsça aslına sadık kalınarak Türkçe'ye tercüme edilmeye çalışılmıştır. Sâmânî Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürecin değerlendirildiği makalede, kaynaklar ve araştırma eserlerin ışığında Sâmânî Devleti'nin kuruluş, yükseliş ve yıkılış sürecine etki eden olaylar incelenmektedir. Devleti güçlendirmek ve yükseltmek için gerçekleştirilen faaliyetler ve alınan önlemler, devlet içerisinde gittikçe güçlenen vezirlerin ve sipehsâlârların etkinlikleri, vezirler ve sipehsâlârlar arasında yaşanan çekişmelerin devletin yıkılışındaki tesirleri, dış ilişkiler gibi hususlar ele alınmaktadır. Bu bakımdan makalenin Türkçe'ye tercüme edilmesiyle, Sâmânî Devleti'nin siyasi tarihine ışık tutularak, Türkiye'deki bu alana dair yapılacak çalışmalara katkı sağlanması planlanmaktadır.

•
Anahtar Kelimeler

Sâmânî Devleti, Menşei, Emirler, Mâverâünnehir, Horasan, Vezir, Sipehsâlâr

•
Abstract

The Samanids State, which Richard Nelson Frye referred to as "highly praised by contemporary authors and later writers who remember the past," and which has an extremely important position in Turkish-Islamic history, ruled in Khorasan and Transoxiana. In addition to playing an important role in the spread of Islam among the Turks, the Samanids ensured that important developments took place in the lands they dominated in terms of social, economic, cultural and administrative organization. Samanids, who should not be considered separately from Turkish history in terms of their relations with the Karakhanids, Ghaznavids and Seljuks, left many legacies to the administrative organizations of Medieval Turkish states. However, studies on this period do not have sufficient levels in Turkey compared to foreign countries. The reason for this should be that the source language of the period is not known or there is no relevant person for this period. However, more studies should be carried out on the Samanids State, which had an important place in terms of the Turkish-Islamic world and influenced the medieval Turkish-Islamic states in terms of the state organization.

In this study, the article of Sayyed Abol-Ghasem Forouzani, a Medieval Iranian historian at Shiraz University and who has studies on the period of Samanids, Simcûrîs, Karahanlılar, Ghaznavids, Seljuks, was attempted to be translated into Turkish, faithful to its Persian origin. In the article, in which the process from the foundation of Samanids to its collapse is evaluated, the events that influenced the establishment, rise and fall of the Samani dynasty, whose foundations were laid with the efforts of Sâmânî Devleti in the light of sources and research works, and which increased in the light of the wisdom of his sons and grandchildren are examined. The activities and measures taken to strengthen and raise the state, the activities of the viziers and saints who are getting stronger in the state, the effects of the conflicts between the viziers and the viziers on the collapse of the state, and

foreign relations are discussed. In this respect, by translating the article into Turkish, it is planned to contribute to the studies to be carried out in this field in Turkey by shedding light on the political history of Samanids.

•

Keywords

State of Samanids, Origin, Ruler, Transoxiana, Khorassan, Vizier, Army Commander

TERCÜME

SÂMÂNNOĞULLARI DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ HAKKINDA DÜŞÜNCELER¹

Sayyed Abol-Ghasem FOROUZANİ*

GİRİŞ

Sâmânnoğulları hanedanının atası olan Saman-hudât, dihkan² (büyük toprak sahibi) kökenliydi. Soyu, Sâsânî IV. Hürmüz zamanında İran sipehsâlâri olan Behram Çubin'e kadar uzanıyordu. (Nerşahî, 1363, s. 82; Gerdîzî, 1363, s. 321-322). Sâmân-hudât'ın ataları İslâmiyet'i kabulden önce, Mâverâünnehir bölgesinin bazı hâkim topluluklarındandı. (Müstevfî, 1364, s. 376). Hahamenişîler döneminde, Vahşâb Nehri'nin (Ceyhun) kuzeyinde bulunan topraklar Peredreye (Denizin Üstünde), Sâsânîler döneminde ise Ferârûd³ (Nehrin Ötesi) olarak adlandırılıyordu. Hicri birinci yüzyılın (M. 622-719) ikinci yarısından itibaren, Müslümanlar yavaş yavaş Nehrin Ötesi olarak adlandırılan topraklar üzerinde galip geldiler ve oraya Arapça bir isim olan Mâverâünnehir dediler. (Forouzani, 1395b, s. 20). *Tabakat-ı Nâsırî*'e göre, Nehrin Ötesi olarak adlandırılan yer bir Soğd bölgesiydi. Sâmânnoğullarının atası orada hüküm sürdüğü için, onu Sâmân-hudât (Saman bölgesinin hükümdarı) olarak adlandırdılar. (Cûzcânî, 1363, s. 201). Horasan ve Mâverâünnehir'in Müslüman fatihleriyle dostça geçinen ve kendi sosyal statüsünü koruyan Sâmân-hudât, *Nerşahî*'ye göre Hicri birinci yüzyılın (M. 622-719) son on yıllarında Belh'i yönetmişti. Şüphesiz o, Arap hükümdarlardan

¹ Bu makale *İran Namağ* dergisi, V/(1), (2020)' de yayınlanmıştır. (Bilimin ve Etiğin Sembolüne Armağan, Dr. Shirin Bayani). Makalenin Türkçe' ye tercümesi için Sayyed Abol-Ghasem Forouzani ile iletişime geçilmiştir ve izin alınmıştır. Makale, orijinal Farsça metnine sadık kalınarak çevrilmiştir. Makaleye sadece dipnot mahiyetinde birkaç bilgi eklenmiş olup, bunun dışında herhangi bir bilgi eklenmemiştir. Öz kısmı tarafımdan hazırlanan bu çalışmanın yayınlanması sürecinde yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Erkan Göksu hocama teşekkür ederim.

² İslami dönem İran tarihi doktoru, Terbiyet-i Müderris Üniversitesi 1377 (1998). Şiraz Üniversitesi Tarih Bölümü hocaları ve Ortaçağ İran tarihinin (Hicri 3.-6. yüzyıllar) uzmanı. *Tarih-i Tehevvülât Siyasi, İçtimai, İktisadi ve Ferhengi İran der Devre-i Sâmânîyan; Selcukiyan ez Agaz ta Fercâm; Gazneviyan ez Peydâyîş ta Furûpâşî; Simcûriyân: Nohostîn Dûdimân Kodretmend Türk der İran, Karahaniyan; Bunyan-ı Gozaran Nohostîn Silsile-i Türk-i Müselmân Ferârûd* eserleri arasındadır.

³ Dihkan kelimesinin aslı Farsça dih (köy) ile -gân nisbet ekinden oluşan dihgân'dır. Bu kelime Arapça'ya dihkan olarak geçmiştir. Dihkan, Sâsânîler zamanında İran'da ve Orta Asya'da bulunan soylular sınıfına denilmektedir. (Sümer, 1999, s. 289).

⁴ ferârûd: nehrin ötesi

biri tarafından bu makama getirilmişti. Sâmân-hudât, Belh'te bir isyanla karşılaştıktan sonra Emevî Halifeleri adına Horasan ve Mâverâünnehir üzerindeki yönetime sahip olan Esed b. Abdullah el-Kasri'den Belh'e geri dönmek için yardım istedi. Büyük bir ihtimalle, Sâmân-hudât, Esed b. Abdullah'ın teşvikiyle İslâmiyet'i kabul etti ve Esed b. Abdullah'a hürmetinden dolayı kendi oğluna Esed adını verdi. (Nerşahî, 1363, s. 81, 104). *Târih-i Buhara*'da, Esed b. Abdullah, İranlı asil kişilerle ve büyük ailelerle anılmaktadır. (Nerşahî, 1363, s. 81). Sâmân-hudât, Emevîlerin hilafetinin sonunda Ebû Müslim-i Horasânî'ye bağlandı. (İbnü'l-Cevzî, 1357, C. 5, s. 141). Sâmân-hudât'ın ölüm tarihi bilinmemektedir. Fakat *İbnü'l-Cevzî*'ye göre, Sâmân-hudât'ın oğlu Esed, Hârûnürreşîd döneminde Horasan ve Mâverâünnehir'in valisi Alî b. İsâ b. Mâhân idaresi zamanında öldü. (İbnü'l-Cevzî, 1357, C. 5, s. 141). Bu makalenin devamında, başından sonuna kadar Sâmânoğulları hanedanının tarihi hakkında bazı yeni analizler ve düşüncelerle birlikte tutarlı bir tablo sunulmaya çalışılacaktır.

MÂVERÂÜNNEHİR VE HORASAN'IN ÇEŞİTLİ BÖLGELERİNDE SÂMÂN-HUDÂT'IN SOYUNDAN GELEN EMİRLİK

Esed'in Nuh, Ahmed, Yahya ve Esed adlarında dört oğlu vardı. Bunlar, Mâverâünnehir'de çıkan Râfi b. Leys isyanının bastırılmasında Halife Hârûnürreşîd'e yardım ettiler. (Nerşahî, 1363, s. 104-105). 819/820 (204) yılında Halife Me'mûn, Horasan'dan Bağdad'a giderken Horasan Valisi Gassân b. Abbâd'a Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinden bazı yönetimi Esed'in oğullarına bırakmasını emretti. Böylece, Semerkant hâkimi Nuh, Fergana emiri Ahmed, Şaş ve Uşrusana hükümdarı Yahya ve Herat emiri İlyas oldu. (İbnü'l-Esîr, trhsz, C. 12, s. 133). Nuh, 841/842 (227) yılında öldü. (es-Sem'ânî, 1970, s. 26). Son derece çevik ve iş bilir olan Yahya (Cûzcânî, 1363, s. 203) ise, 855/856 (241) yılında vefat etti. (es-Sem'ânî, 1970, s. 26). Böylece, âlim, dindar, cesur ve becerikli olan Ahmed (Nerşahî, 1363, s. 105), iki kardeşinin topraklarını da aldı. Askeri liyakatine ek olarak, iş bilirlilik ve tedbiriyle de tanınan Ahmed (Cûzcânî, 1363, s. 203), kendi hâkimiyetini Mâverâünnehir'in tamamı üzerinde kurdu. Bu yüzden, onun ölümünden sonra Mâverâünnehir'in egemenliği, geriye kalanlar arasında miras edildi. (Forouzani, 1395b, s. 52). Yedi oğlu arasından büyük oğlu Nasr'ı (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 6, s. 254), vefatından sonra (864/865; 250) başa geçmesi için veliaht olarak atadı. Başa geçen Nasr b. Ahmed, Semerkant'ı kendi hükümdarlığının merkezi yaptı. Kardeşlerini ise, Mâverâünnehir'in çeşitli bölgelerinin yönetimine tayin etti. (Forouzani, 1395b, s. 52).

ABBÂSÎ HALİFESİ TARAFINDAN MÂVERÂÜNNEHİR HÜKÜMET MENŞURUNUN EMİR NASR'A GÖNDERİLMESİ

Yakub b. Leys Saffârî 872/873 (259) yılında Tâhîrîlerin Horasan ve Mâverâünnehir üzerindeki egemenliğine son verdi. (Anonim, 1366, s. 219). Bu

durum karşısında Halife Mu'temid, Yakub b. Leys Saffârî'nin gücünü dizginlemek için bir tuzak kurdu. Taberî'ye göre, Halife 874/875 (261) yılında Mâverâünnehir yönetiminin menşurunu⁴ (resmi ferman) doğrudan Emir Nasr'a gönderdi. (Taberî, 1346, C. 15, s. 6446). O tarihten önce, Horasan'a bağlı bir vilayet olan Mâverâünnehir'in emirlik fermanının, Horasan emiri tarafından yollandığı ve Mâverâünnehir hükümdarının oranın yıllık haracını onun için (Horasan Emiri) gönderdiği bilinmektedir. Abbâsî Halifesi'nin Mâverâünnehir'in yönetim menşurunu Emir Nasr Sâmânî'ye göndermesindeki amacı, o emiri güçlendirmek ve Emir Yakub b. Leys muhaliflerine yeni bir düşman eklemektir. Bu durumun tamamlanmasıyla, Abbâsî Hilafeti ile karşılaşmayı amaçlayan Yakub b. Leys, Mâverâünnehir'e girmekten vazgeçti. (Forouzani, 1395b, s. 52). Zira kendi askeri kuvvetlerini yıpratma savaşına sokmak istemiyordu. Diğer taraftan Sâmânîoğulları, Halife tarafından Mâverâünnehir'in yönetim fermanını aldıktan sonra siyasi hayatlarında yeni bir merhaleye girmişlerdi. Başka bir rivayete göre ise, Horasan hükümdarından Emir Nasr Sâmânî'nin bağlılığı son bulmuştu. O, artık aracısız bir şekilde Abbâsî Hilafeti'nin fermanı altında yer almaktaydı. (İmâretü'l-İstikfâ⁵)

EMİR İSMAİL B. AHMED'İN BUHARA İDARESİNE BAĞLANMASI

Buhara'da Tâhirîlerin yıkılışından doğan iktidar boşluğu sırasında meydana gelen isyanlar, cinayetler ve yağmalamalar göz önüne alındığında, Buhara'nın büyük fakih ve din adamı Ebu Abdullah b. Ebi Hafs, Emir Nasr'dan kardeşi İsmail'i Buhara yönetimine getirmesini istedi. Emir Nasr, bu büyük fakihin isteğini kabul etti ve 873/874 (260) yılında, İsmail'i Buhara tarafına gönderdi. İsmail, yanında büyük bir ordusu bulunmadığı için Buhara yakınlarındaki Kerminiye'ye vardıldıktan sonra, Buhara'ya girme konusunda bir süre tereddüt içinde kaldı. Ancak fakih Ebu Abdullah ve Buhara eşrafından bir grup Emir İsmail'i karşılamak için Kerminiye'ye geldikten sonra, Buhara'ya girmek için tereddütleri son buldu. İsmail'in güvence sebebi, "Ebu Abdullah her ne yaparsa yapsın, şehir ahalisinin onu geçersiz kılamayacağını biliyor" olmasıydı. (Nerşahî, 1363, s. 106-109). Buhara'ya girdikten sonra Emir İsmail'in ilk işi, -Buhara'nın en güçlü ve asi unsurlarından biri olan- Hâricî Hüseyin b. Muhammed ile anlaşma yapmak oldu. İsmail, ortak bir yol bulduktan sonra Hâricî Hüseyin b. Muhammed'i Buhara yönetimi işlerinde kendi yerine vekil bıraktı ve uygun bir fırsatta onu zindana attı.

⁴ Menşur, hükümdar tarafından gerçekleştirilen bir atamayı, görevi veya iktâ tevcihini bildiren resmi belgedir. Sözlükte "yaymak, dağıtmak, kitabı basıp yayımlamak; diriltmek" gibi manalara gelmektedir. (Özaydın, 2004, s. 148).

⁵ Abbâsî Devleti zamanında, halifenin bir kişiyi vali olarak atmasıyla gerçekleşen valiliğe denirdi. (Kılıç, 2012, s. 492).

Böylece şehirdeki durumunu kontrol altına aldı. İsmail'in neden Buhara'daki galibiyetten sonra kardeşi Yahya b. Ahmed'i o şehirde kendi naipliğine bıraktığı ve Semerkant tarafına gittiği bilinmemektedir. Fakat bu için Emir Nasr'ın rızası olmaksızın gerçekleştiği ve sadece on üç ay sonra saray büyüklerinin şefaatiyle İsmail'in Buhara'ya geri geldiği açıktır. Emir İsmail, Buhara'ya girdikten sonra, onun yokluğunda iktidarı ele geçiren hırsızların, ayak takımının ve ayrıca Harezmi Hüseyin b. Tahir'in Buhara'ya hücumunu bastırdı. Fakat tüm bu olaylara rağmen, Emir İsmail kendi konumunu Buhara'da sağlam görmüyordu. Çünkü "Buhara'nın yüksek rütbeli hizmetkârlarının kendisine çok saygı göstermediğini ve onların gözünde heybetli olmadığını" biliyordu. (Nerşahî, 1363, s. 108-112). Nitekim Buhara'nın eski hükümdarı olan Ebu Muhammed Buhar-hudât ve Buhara'nın büyük zenginlerinden olan Ebu Hatem Yasari gibi Buhara'nın büyükleri, Emir İsmail'in iktidarının sağlamlaşmasını engelliyorlardı. Bu durum karşısında İsmail, görünüşe göre Buhara'da kendi yönetiminin temellerini güçlendirmek için, o şehrin büyüklerinden bir grubu Emir Nasr'ın yanına bir görevi yerine getirmek amacıyla gönderdi. Fakat diğer taraftan gizlice, Buhara'da başına buyruk olmasınlar diye onların bir yıl Semerkant'ta tutulmasını istedi. (Nerşahî, 1363, s. 112-113).

İSMAİL'İN EMİR NASR'A KARŞI İSYANI

Emir Nasr, İsmail'in kendisine 500.000 dirhem yıllık haracı göndermekten vazgeçmesini bir çeşit isyan olarak gördü. Bu durum karşısında Emir Nasr, Fergana hâkimi Ebu'l Eşas ve Şaş hâkimi Ebu Yusuf olan kardeşlerinden yardım istedikten ve İsficab Türklerinden de yardım aldıktan sonra İsmail ile savaşa hazırlandı. (Nerşahî, 1363, s. 113). Emir Nasr'ın şüphesini en çok uyandıran şey ise, Horasan hükümdarı Rafi b. Herseme ile İsmail arasındaki dostane münasebetlerin kurulmasıydı. (Abdullahif, 1378, s. 52). İsmail ile Rafi arasında kurulan dostane münasebetlerin ardından İsmail, Rafi'den Harezmi'nin mamur yerlerinden bazısını kendisine bırakmasını istedi. Rafi b. Herseme bu isteği kabul etti ve bundan dolayı Emir Nasr'ın İsmail ile anlaşmazlığı daha da arttı. (İbn Haldun, 1366, C. 3, s. 478).

Emir Nasr 885/886 (272) yılında İsmail ile savaşmak için Buhara tarafına hareket ettiğinde, İsmail Farab tarafına gitti⁶. Emir Nasr Buhara civarındaki Beykend'e vardıktan sonra, İsmail Horasan hâkiminden yardım istedi. Neticede bu iki müttefik Semerkant'ı ele geçirmeye niyetlendi. Emir Nasr bu haberi aldıktan sonra, onların başkentte girmelerini engellemek için Semerkant yakınındaki bir şehre gitti. Emir İsmail ve Rafi b. Herseme çaresizlik içerisinde saklandılar.

⁶ Farab, Ceyhun Nehri'nin kenarında kurulmuştu. (Minorsky, 1372, s. 330.)

Askerlerinden birçok grup ise, yem ve yiyecek eksikliği nedeniyle telef oldu. Emir Nasr, Semerkant'ta yaşayan gazileri (İslâmiyet'i yayan savaşçılar) İsmail ve müttefiki ile savaşıma çağırıldığında, Mâverâünnehir halkı onların askerlerine yiyecek ve yem vermeyi reddettiler. "Onlar Hâricîdirler, onları desteklememiz helal değildir dediler". (Nerşahî, 1363, s. 114). Bu kargaşada, Rafi b. Herseme, kendisini Emir Nasr ve İsmail'in ittifakından korkutan ve iki kardeşin kendisine karşı (Rafi b. Herseme) harekete geçebileceği konusunda uyarın bir kişinin nasihatinin etkisi altında karar aldı. (Nerşahî, 1363, s. 114). İbnü'l-Esîr, Rafi b. Herseme'yi Emir Nasr ve İsmail'in ittifakından korkutan kişinin isminden, Emir İsmail'in komutanlarından olan Hamuye b. Ali olarak bahsetmektedir. (İbnü'l-Esîr, trhsz, C. 12, s. 135). Kendisi için tehlikeli olabilecek bir durumdan çıkış yolu arayan Rafi, İsmail ile arabuluculuk yapması için Emir Nasr'ın yanına büyük bir elçi gönderdi. Onun çabalarının ardından, sonunda 886/887 (273) yılında iki kardeş arasında sulh anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre şu kararlar alındı; "Buhara'nın emiri başka birisi olacak, Emir İsmail sadece haraçtan sorumlu olacak, divan işleri ve hutbede onun adı olmayacak ve her yıl 500 bin dirhem verecek."(Nerşahî, 1363, s. 115).

Kısa bir süre sonra, İsmail barış antlaşmasını uygulamayı reddetti ve kararlaştırılmış malı Emir Nasr'a göndermedi. Emir Nasr bu konuda Rafi b. Herseme'ye bilgi verdi. Fakat İsmail, Rafi'nin tavsiyesini de dikkate almadı. Emir Nasr, İsmail'i bastırmak için Buhara'ya geri geldi. Birkaç ön savaştan sonra, 888/889 (Cemaziyülahır 275)' de iki taraf arasında, Emir Nasr'ın yakalanmasına ve yenilmesine yol açan kesin bir savaş çıktı. Fakat İsmail, Emir Nasr'dan özür diledi ve onu saygıyla Semerkant'a geri gönderdi. (Nerşahî, 1363, s. 115-117). Kendisini Emir Nasr'ın Buhara'daki naibi olarak tanıttı. (Cûzcânî, 1363, s. 205). İsmail'in, Emir Nasr'a karşı zaferinden sonra Mâverâünnehir yönetimini neden devralmadığı sorusuna yanıt olarak, Emir Nasr'ın kendi hâkimiyet menşurunu Halife'den almış olması, Emir Nasr'ın o makamdan çıkarılmasının Halife karşısında bir isyan sayıldığı ve İsmail'in böyle bir şeyden kaçınması söylenebilir. (Forouzani, 1395b, s. 61). Diğer taraftan, İsmail karşısındaki yenilgisinden sonra Emir Nasr'ın onunla dostluğunu ve yakınlığını ifade etmek dışında başka çaresi de bulunmamaktaydı. Bundan dolayı, Semerkant'a geri döndükten sonra "Emir İsmail'i Mâverâünnehir amillerinin hepsi üzerinde halef yaptı". (Nerşahî, 1363, s. 118). Böylece, İsmail'in gücü dramatik bir şekilde arttı. Emir Nasr'ın 892/893 (Cemaziyülevvel 279)'de ölümünden sonra, İsmail onun veliahttı olarak Semerkant'a gitti ve Emir Nasr'ın oğlu Ahmed'i kendi naipliğinde Semerkant hükümdarı yaparak Buhara'ya döndü. 893/894 (280) Muharreminde, Abbâsî Halifesi Mu'tazid Mâverâünnehir yönetim fermanını Emir İsmail'e gönderdi.

Böylece Emir İsmail, resmi anlamda Mâverâünnehir emiri oldu. (Nerşahî, 1363, s. 118). O zamandan beri, Emir İsmail'in başkenti Buhara, İslâm dünyasının en önemli siyasi ve kültürel merkezlerinden biri haline geldi. Yönetim, Emir İsmail'in ailesinin fertleri arasında miras kaldığı için, o Sâmânoğulları hanedanının başı olarak bilinmektedir.

SİYASİ, ASKERİ, İDARİ VE KÜLTÜREL ZENGİNLİK DÖNEMİ

Emir İsmail, Buhara'nın hükümdarı olduğu zamandan Mâverâünnehir'in tamamına hükmettiği zamana kadar değerli deneyimler edindi. Bu deneyimler sonucunda, tam teşekküllü ve rakipsiz hükümet yolunda önünde dört büyük engel olduğunun farkına vardı. Bu engeller; 1. Güçlü mülk sahiplerinin, reaya içerisinde özel bir ordu kurması; 2. Halkın itaat ettiği din adamlarının nüfuzu; 3. Hükümetin kanuni ve şeri yönünü gösteren Abbâsî Halifesi'nin menşuru (resmi kararname); 4. Mâverâünnehir'deki silahlı halkın, özellikle gerekli zamanda onlardan yararlanan gazilerin gücü. Bundan dolayı, Emir İsmail dihkan askeri güçlerine olan bağımlılığı kırmak, Mâverâünnehir'in savaşçı halkına hükmetmek ve din adamlarının etkisini azaltmak için güçlü ve donanımlı bir birlik oluşturmaya karar verdi. Emir İsmail, kendi siyasi-askeri adımının ilkinde Mâverâünnehir'in yönetim fermanını aldıktan sonra, 898/899 (285) yılında, Türklerle savaşmak için Seyhun sahilindeki Taraz yönüne asker gönderdi. (Taberî, 1346, C. 15, s. 6655). Emir İsmail, Nestûrî Mezhepli Türklerin merkezi Taraz'ı büyük güçlkle kuşattı. Muhtemelen kuşatma süresinin uzamasından dolayı (Forouzani, 1395b, s. 63), "Sonunda Taraz'ın emiri teslim oldu ve dikhanlarıyla birlikte İslâm'ı kabul etti. Taraz kuşatması kırıldı ve şehir kilisesi Mescid-i Cami yapıldı. Emîr-ü'l-Mü'minîn Mu'tasım-Billâh adına hutbe okundu ve Emir İsmail birçok ganimetle Buhara'ya döndü". (Nerşahî, 1363, s. 118-119). Emir İsmail Taraz'daki zaferinden sonra, o şehirde yaşayan Türklerden 15.000 kişiyi esir aldı. (Taberî, 1409, C. 8, s. 167; Mes'ûdî, 1364, C. 2, s. 539). Bu Türkleri sürekli sayısı artan ve çok güçlenen profesyonel bir ordunun çekirdeğine yerleştirdi.

Emir İsmail, Abbâsî Halifesi'nin himayesini kazanarak, bir taraftan 900 (287) yılında Amr b. Leys Saffârî'ye karşı zaferinden, Rey'in ve Taberistan'ın fethinden sonra, kendi topraklarını genişletti. (Forouzani, 1395b, s. 63-75). Diğer taraftan, ülkeyi daha iyi yönetmek için deneyimli bürokratların yeteneklerinden istifadeyle, zamanla gelişen verimli bir idari sistem kurdu. Topraklarında Aryan kökenli halkın milli kimliğini ve siyasi birliği korumak ve güçlendirmek için Fars dilinin yeniden diriltmesi ve kültürel teşebbüsler, o ve temsilcilerinin yaptığı diğer faaliyetlerdendi. (Forouzani, 1395b, s. 166-170). Emir İsmail (Emîr-i Mâzî), 907/908 (295) yılında vefat etti ve oğlu Ahmed (Emîr-i Şehîd) onun yerine hükümet tahtına oturdu. Emir Ahmed yaklaşık 6 yıl 4 aylık bir yönetimden sonra 913/914 (301)

yılında bir suikasta uğradı. (Nerşahî, 1363, s. 127-129). Fakat kendi kısa yönetimi zamanında Sîstan'da hâkimiyet kurdu. Babasının eski Türk gulâmlarından birisi ve kumandanlık makamında olan Simcûr ed-Devâtî'yi oranın yönetimiyle görevlendirdi. Büyük ihtimalle, Simcûr aynı dönemde Horasan'ın güneyindeki Kuhistân topraklarını iktâ olarak aldı. (Forouzani, 1371, s. 15-21). Emir Ahmed'den sonra, Emir Nasr (Emîr Sa'îd) isimli sekiz yaşındaki oğlu yönetime geçti. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed Ceyhânî onun veziri oldu. Ayrıca Hamuye b. Ali, sipehsâlâr makamını elde etti. (Nerşahî, 1363, s. 129-130). Emir Nasr yönetimi zamanında, bilge vezir Ebû'l-Fazl Bel'amî'nin desteğiyle, sarayda Farsça şiir sahası canlılık kazandı ve Ebû Abdullâh Rûdekî gibi önemli büyük şairler sanat dünyasına adım attılar. Bu makalede kültürel, bilimsel ve sanatsal tartışmalara girme imkânı bulunmadığı için bu husus hakkında daha fazla bilgi verilmeyecektir. Fakat Sâmânogulları merkezinin tamamının, kültürel, bilimsel ve sanatsal gelişmenin merkezi olduğu bir gerçektir. Diğer yandan Emir İsmail'in torunu Emir Nasr yönetimi zamanında, İsmâiliye mezhebinin Mâverâünnehir'de yayılması, o topraklardaki Hanefî mezhebine mensup âlimlerin öfkesine sebep oldu. (Forouzani, 1395b, s. 86-87). Onlar "Sipehsâlârın yanında hepsi asker oldular ve anlayın ki Maveraünnehr'den Müslümanlık gitti. (Nizâmülmülk, 1374, s. 268)." dediler. Bu yüzden büyük Türk sipehsâlârı, Sâmânogulları hanedanını devirme planını kurdu. Her ne kadar amacına ulaşmada başarısız olsa da, bu konu Emir Nasr'ın görevden alınmasına ve oğlu Emir Nuh'un iktidara gelmesine yol açtı. (Nizâmülmülk, 1374, s. 268-272). M. 943 (H. 331) yılında Emir Nasr, emirliğinin 30 yılından, saltanattan çekilmesinden kısa bir süre sonra vefat etti. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 14, s. 119).

SİYASİ VE ASKERİ KARGAŞA DÖNEMİ

942/943 (331) yılında Emir Nuh (Emîr Hamîd) yönetiminin başlamasıyla, Sâmânogullarının zayıflık ve çöküş dönemi de başladı. Emir Nasr'ın yönetimin sonucunda karşılaşılan olaylardan dolayı Emir Nuh, Sünnî âlimleri memnun etmek için büyük fıkıhçılardan birini vezirlik makamına getirmek zorunda kaldı. Bundan dolayı, Yüce Hâkim olarak lakaplandırılmış Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed el-Hâkim'i kendi veziri olarak atadı. (Gerdîzî, 1363, s. 339). O, çok seçkin bir fıkıhçı ve *el-Muhtasarü'l-kâfi* kitabının müellifiydi. (Nerşahî, 1363, s. 132). Sadece kendi vakitlerinden az bir zamanı devlet işlerine harcıyor ve birçok vaktini okumaya ve yazmaya veriyordu. Dolayısıyla böyle bir vezirin Sâmânogulları Devleti'ni, içine düştüğü birçok zorluktan kurtaramayacağı kesindi. (Barthold, 1366, C. 1, s. 526). Nitekim vezirliğinin ilk yılında ordu liderlerine birçok mal dağıttı ve hazineyi boşalttı. Fakat ödemeler belirli usullere göre yapılmadığı için, vezirin faaliyetleri ordunun memnuniyetsizliğine sebep oldu. Böylece "onun

tedbirinin zayıflığı ve acizliğinin etkisi ortaya çıktı". (Gerdîzî, 1363, s. 340). Görevden alınmış olan Ebu Ali Çağanî sipehsâlârının tahrikiyle, ordunun, el-Hâkim'in uygulamalarına karşı memnuniyetsizliğinde artış yaşandı. Sonunda olay ordunun, eğer el-Hâkim'i ortadan kaldırmazsa Emir Nuh'u terk edeceklerine dair tehditte bulunduğu bir noktaya vardı. Bu durumda Emir Nuh, ordunun tehdidinden kurtulmak için "el-Hâkim'i bulunduğu yerden alıp saraya getirmelerini ve onu öldürmelerini" emretti (946/947; 335). (Gerdîzî, 1363, s. 341). Böylece, el-Hâkim'in tedbirsizliği onun vezirlik konumunu zayıflattı. Ayrıca onun irrasyonel adımlarının bir sonucu olarak ordu, Sâmânoğulları Devleti'nin işlerine açık bir şekilde müdahale etmeye cesaret eder hale geldi. Zira kısa bir müddet sonra Ebu Ali Çağanî, Büveyhîler yardımıyla Emir Nuh'u devirmeye çalıştı.

Ebu Ali Çağanî, sonunda amacına ulaşamamışsa da, Emir Nuh'un 954/955 (343) yılında ölümünden ve on yaşındaki oğlu Abdülmelik'in (Emîr Reşîd) emirliğe gelmesinden kısa bir süre sonra, sipehsâlârdan ilki olan Bekr b. Malik'i, Abbâsî Halifesi Rüküddevlé'nin isteği üzerine Horasan yönetimine tayin etmeye karar verdi. Fakat daha sonra bir suikast sonucunda öldürüldü ve veziri Muhammed b. Uzeyr hapsedildi. Bu olaylardan sonra, Ebu Ca'fer Utbî vezirliğe getirildi ve Ebu'l-Hasan Simcûrî sipehsâlâr oldu. Bir yıl sonra, Ebu Ca'fer Utbî vezirlikten çekildi ve 959/960 (348)'da Ebu Mansur Yusuf onu yerine vezir oldu. (Forouzani, 1395b, s. 100-105). Ertesi yıl Ebu'l-Hasan Simcûrî de zalimliği hakkında saraya ulaşan haberlerden dolayı, makamından azledildi. O sipehsâlârın yerine adaletli ve erdemli bir adam olan Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk geçti. Ebu Mansur Yusuf'un kısa süren vezirliğinden sonra, vezirlik makamı Ebu Ali Muhammed Bel'amî'ye verildi. Bu kargaşada, genç emir Abdülmelik'in, sarayındaki Hacib (Reis) Alp Tegin ile ilişkisi bozuldu ve Sâmânî emiri, Alp Tegin'in Belh yönetimine tayin edilmesini emretti. Alp Tegin, eski makamından daha düşük bir makamda görevlendirilmeyi kabul etmediği için, Emir Abdülmelik, Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk'ı sipehsâlâr makamından çıkarmak ve onun yerine Alp Tegin'i yerleştirmek zorunda kaldı (960/961; 349). (Gerdîzî, 1363, s. 352-354). Bu olayların üzerinden bir yıldan az bir süre geçtikten sonra, Emir Abdülmelik attan düşerek hayatını kaybetti (961/962; 350). (Nerşahî, 1363, s. 134). Öldüğü sırada on yedi yaşındaydı. Abdülmelik döneminde vezirlerin ve sipehsâlârların birbirini izleyen yer değiştirmesi, hükümetteki kargaşanın en açık göstergesi oldu. Ebu Ali Bel'amî işlerinin tamamında Alp Tegin'e danışmakta ve onun rızası olmadan hiçbir işi yapamamaktaydı. Nitekim Emir Abdülmelik'in ölümünden sonra, onun yerine kimin tayin edileceğine dair Ebu Ali Bel'amî, Alp Tegin'in görüşünü almak için Horasan'a bir elçi gönderdi. Alp Tegin "Oğlu, taht için kardeşten daha münasiptir" dedi. (Cûzcânî, 1363, s. 211). Fakat bu sırada

Mansur sarayının diğer büyükleri, Abdülmelik'in kardeşini emirliğe getirdiler. Bu konu, Alp Tegin'in Emir Mansur'a (Emîr Sedîd) karşı isyanına yol açtı. Sonunda Alp Tegin, Gazne'ye gitti ve Gazneli Devleti'ni kurdu. Emîr Sedîd'in on beş yıllık yönetiminde Alp Tegin'e ek olarak, onun halefi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk 961/962 (350) yılının sonunda Emîr Sedîd ile birlikte yönetimden düştü. Sonunda ordunun komutanlığına tayin edilen Ebu'l-Hasan Simcûrî'nin askerleri tarafından öldürüldü. (Forouzani, 1395b, s. 105-107). Diğer yandan Emir Mansur Sâmânî yönetiminin sonunda Ebu Ali Bel'amî ve Ebu Ca'fer Utbî birlikte vezirlik işlerinde etkili oldular. Fakat Ebu Ali Bel'amî 973/974 (363) yılında öldü. Ondan birkaç ay sonra Ebu Ca'fer Utbî de vezirlik makamından azledildi ve Yusuf b. İshak vezirliğe getirildi. Fakat o da 973/974 (363) yılının sonunda öldü ve Ahmed b. Muhammed Ceyhânî vezirliğe geldi. Tüm iç karışıklıklara rağmen Emir Mansur, Sîstan'da Emir Halef es-Saffâr'ın bağımsızlık arzusu ve Rey şehrini ele geçirmek için Rükneddin Büveyh ile mücadele gibi dış sorunları çözmeyi büyük ölçüde başardı. (Forouzani, 1395b, s. 110-111).

YIKILIŞ SÜRECİ

Emir Mansur 975/976 (365) yılında vefat ettikten sonra (Gerdîzî, 1363, s. 361), on üç yaşındaki oğlu Nuh (Emîr Razî) emir oldu. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. 7, s. 367). Gücünü sağlamlaştırmak için ülkenin ve ordunun ileri gelenleriyle ilişkiler kurmaya karar verdi. Özellikle sipehsâlâr Ebu'l-Hasan Simcûrî'ye nezaketli davrandı. Nitekim Emir Nuh, sipehsâlârın emri altındaki vilayetlerin sayısını arttırmaya ek olarak, ona Nâsîrüddevle lakabını verdi ve sipehsâlârın kızına evlilik teklif etti. (Gerdîzî, 1363, s. 361-362). Buna rağmen, Emir Nuh ve sipehsâlâr arasındaki ilişki dostluk çerçevesi içerisinde sürmedi. Çünkü Emir Nuh, Abdullah Ceyhânî'yi vezirlikten aldıktan ve Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'yi bu makama tayin etmeye karar verdikten sonra, saray büyükleri sipehsâlâr ile meşveret ederek yaygın geleneğe göre bir vezir seçilmesi için ısrar ettiler. Ebu'l-Hasan Simcûrî, Emir Sâmânî'ye cevabında, Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin faziletini ve mükemmelliğini doğrulayarak, onun gençliğinden dolayı vezirlik makamını kazanmak için uygun olmadığını ve Abdullah Ceyhânî'nin vezirlik makamında aynı şekilde kalmasının daha iyi olacağını vurguladı. (Avfî, 1362, s. 687). Emir Nuh, vezir seçimi konusundaki tavsiyesini kabul etmedikten ve Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'yi vezirliğe getirdikten sonra, genç vezir Ebu'l-Hasan Simcûrî'nin statüsünü zayıflatmaya başladı. Sonunda Emir Nuh'u, sipehsâlârı ortadan kaldırmaya ve Ebu'l Abbas Taş'ın sipehsâlârlığa atanmasına ikna etti. (Curfâdakânî, 1357, s. 45). Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin emriyle, Ebu'l-Hasan Simcûrî'nin toplum huzurunda görevden alınması emri ona haber edildi. Sipehsâlârın bu olaydan duyduğu üzüntü, sert tepki vermesine yol açtı ve şöyle söyledi; "Utbî'nin akılsızlığına

tahammül etmemize gerek yok. Âl-i Sâmân'a itaat etmemize ne gerek var? (Avfî, 1362, s. 689)." O öfkeyle konuşmasını şu şekilde sürdürdü: "Horasan'ın valisi benim ve sipehsâlârı ise oğlum Ebu Ali'dir. Allah'a ant olsun ki ben gündüz (günün ortasında) yıldızı onlara gösteririm." (Mümkün olmayan bir işi yaparım). (Gerdîzî, 1363, s. 362).

Ebu'l-Hasan Simcûrî ayaklanmanın sonuçlarına dikkat çektikten sonra, sonunda ailesini ve kendisine bağlı olanları huzuruna çağırdı. Sipehsâlâr makamundan uzaklaştırmanın aşâğılayıcı yöntemine dair şikâyetini Emir Nuh'a bildirdi. (Avfî, 1362, s. 689-690). Sipehsâlâr makamından çıkarılmasını kabul ettikten sonra, 981/982 (371)'de Nişabur'u, kendi ailesinin iktâ mirası olan Kuhistan tarafına gitmek üzere terk etti. (Curfâdakânî, 1357, s. 46). Fakat Avfî'nin sözüne göre bu durum "Sâmânoğulları Devleti'nde ilk zayıflık idi. (Avfî, 1362, s. 690)." Bu arada, Emir Halef es-Saffârî, yeniden Sâmânoğullarına karşı ayaklandı ve Sâmânoğullarının iktisadi ve askeri gücüne büyük zararlar verdi. (Forouzani, 1395b, s. 117). Sâmânoğulları askerleri, Emir Halef'i uzun bir süre Arg Kalesi'nde muhasara ettiler. Sâmânî askeri liderlerinden ve askeri güçlerinden birçoğu yok oldu. (Anonim, 1366, s. 337). Daha da önemlisi, "Horasan ordusunun acizliğinin belirtileri ve zayıflığının etkileri duyuldu ve gittikçe yayıldı. Sâmânoğullarının eski ihtişamı azaldı ve işlerindeki düzenleri bozuldu. (Curfâdakânî, 1357, s. 44)." Sonunda, Emir Sâmânî içine düştüğü bu müşkül vaziyetten kurtulmak için görevden alınmış olan sipehsâlâr Ebu'l-Hasan Simcûrî'ye başvurdu. Sâmânoğulları ordusunun görünüşte muzaffer bir şekilde Sîstan'dan çıkarılması için Emir Halef'le gizli bir anlaşma yaptı. Fakat bu arada Emir Halef es-Saffârî, Sîstan'ın bağımsızlığı hayalini gerçekleştirdi. Diğer taraftan, Ebu'l-Hasan Simcûrî, Sâmânoğulları sarayının güçlü unsurlarından olan Fâik el-Hâssa'dan, Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'den intikam alması için yardım istedi ve Ebu'l-Hüseyin el-Utbî korkunç bir şekilde öldü. Vezirin ölümü, Sâmânoğullarının, kardeşi Büveyhî Adudüddевle tarafından Horasan'a hücumla gelen Muizzüddевle'nin emri altındaki güçlerle savaş için hazırlandığı sırada meydana geldi. Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin ölümünden sonra, vezirlik Ebu'l-Hasan el-Müzenî'ye geçti. Bu arada sipehsâlâr Ebu'l Abbas Taş, Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'yi cezalandırmak için görevlendirildi. Fakat Ebu'l-Hasan Simcûrî'nin oğlu Ebu Ali Simcûrî ve müttefikleri Faik gibi muhaliflerle karşılaştı. Taş, Ebu Ali Simcûrî ve Faik ile savaşmak için Buhara'yı terk ettiğinde, muhaliflerinin taraftarı olan Ebu'l-Hasan el-Müzenî'yi vezirlikten aldı. Abdurrahman el-Farisî, Emir Nuh'un vezirliğine getirildi. Taş, Buhara'dan çıktıktan sonra, Abdurrahman el-Farisî vezirlikten azledildi ve Abdullah b. Uzeyr bu makama tayin edildi. Vezirliğe ulaştıktan sonra Abdullah b. Uzeyr'in ilk adımı, Taş'ı sipehsâlârlıktan almak ve Ebu'l-Hasan

Simcûrî'yi bu makama atamak oldu. (Forouzani, 1395b, s. 118-121). Taş, görevden alınmasına tepki olarak Fahrüddeve Büveyh'in yardımıyla, Adudüddeve'nin oğlu Emir Ebu'l-Saffârî'nin yardımını alan Ebu'l-Hasan Simcûrî ile savaşa başladı. Fakat Ebu'l-Hasan'dan yenilgiye uğradıktan sonra, uygun bir zamanda Buhara'ya yürümek için Gürgan'a (Cürcan) asker gönderdi. Ama orada üç yıl kaldıktan sonra hastalandı ve 989/990 (379)'da öldü. (Forouzani, 1395b, s. 121-122).

Diğer taraftan, 983/984 (373) yılında üçüncü kez sipehsâlârlığa getirilen Ebu'l-Hasan Simcûrî, 988/989 (378) yılının sonunda hayatını kaybetti. (Forouzani, 1371, 49-51). Oğlu Ebu Ali, Buhara sarayının tuzaklarını bozduktan sonra, İmâdüddeve lakabıyla 991/992 (381) yılında sipehsâlârlığa getirildi. Daha sonra kendi makamının gücünü ve istikrarını sağlamlaştırdı ve Emir Nuh'a fazla ilgi göstermedi. (Forouzani, 1371, 57-60). Faik, Buğra Han'ın (Karahanlı hanedanın hükümdarlarından veya Sâmânoğulları ülkesinin kuzeydoğusundaki Âl-i Afrâsiyâb) tahrikiyle, Mâverâünnehir'e girmek için görevlendirildi. Ebu Ali Simcûrî de Buğra Han ile gizli bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre; Mâverâünnehir'e girdikten sonra Emir Nuh'a yardım etmeyi reddedecek ve karşılığında Buğra Han, Ebu Ali Simcûrî Horasan üzerindeki bağımsız yönetimini tanıyacaktı. (Forouzani, 1371, 60-62). Buğra Han, 992/993 (382) yılında Buhara tahtını ve şehrini tasarruf altına aldı. Emir Nuh kaçmak zorunda kaldı. Fakat Ebu Ali Simcûrî'ye verdiği sözü tutmayan Buğra Han, birkaç ay sonra hastalığından dolayı Buhara'yı terk etti ve Emir Nuh yeniden yönetime geldi. (Forouzani, 1393, s. 31-35). Bu kez Ebu Ali Simcûrî ve Faik, Emir Nuh ile savaşmak için birleştiler. Emir Nuh, Gazneli Sebüktegin'i (Gazne'de yönetimi zamanında önemli mıntıkları elinde tutan Alp Tegin'in gulâmlarından) zorlayarak yardım istedi.

Ebu'l Ali ve Faik sonunda Sebüktegin tarafından mağlup edildiler ve Ebu Ali, 997/998 (387)'de Sebüktegin'in zindanında öldü. (Forouzani, 1371, 63-64). Sebüktegin'in Sâmânoğulları Devleti'nin işleri üzerindeki galibiyetinden sonra, sipehsâlârlığa Sebüktegin'in oğlu Mahmud tayin edildi ve ona Seyfûddeve lakabı verildi. Kısa bir süre sonra Emir Nuh, Sâmânoğulları topraklarının sınırlarını işgal eden Karahanlı İlek ile savaşmak için Sebüktegin'den yardım talep etti. Sebüktegin, İlek Han ile savaşmak için ordusuna katılmada Emir Nuh'un bahanesini gözlemledikten sonra, kendisine uygun olduğu şekilde İlek Han ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, Seyhun'un tüm bölgesi Karahanlı topraklarına eklenecekti. Bu olaylar sırasında, Emir Nuh'u Sebüktegin'e katılmak konusunda ikaz eden Abdullah Uzeyr, Sebüktegin'in emriyle makamından alındı ve Ebû Nasr b. Utbî, Sâmânoğullarının vezirlik makamına getirildi. (Forouzani, 1395b, s. 126-128). Fakat Sebüktegin, Şaban 997/998 (387) yılında öldü (Gerdîzî, 1363, s. 375) ve oğlu Mahmud, babasının makamına kavuşmak için Horasan'ı Gazne'ye gitmek üzere

terk etti. (Forouzani, 1395a, s. 99-101). Emir Nuh da Sebüktegin'in ölümünden kısa bir süre sonra Receb 997/998 (387) yılında vefat etti. (Gerdîzi, 1363, s. 375).

YIKILIŞ

Emir Nuh'tan sonra, oğlu Mansur (Ebû'l-Hâris) emirliğe geldi. Bu dönemde Ebu Ali'nin kardeşi Ebu'l-Kâsım Simcûrî'nin Begtüzün ile karşı karşıya gelmesi, Ebu'l-Kâsım'ın yenilgiye uğramasıyla ve Kuhistan'a kaçmasıyla sonuçlandı. Sâmânî Mansur yönetiminin başında, Faik ile vezir Ebu'l Muzaffer Bargâşi arasındaki kırgınlık da onun vezirlikten alınmasıyla ve Ebu'l Kasım Bermekî'nin vezir olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanan en önemli olaylardandı. (Forouzani, 1395b, s. 128-129). Mali işleri düzenlemeye çalışan Ebu'l-Kasım el-Bermekî de, kısa bir süre sonra askerler tarafından cimrilikle suçlandı ve öldürüldü. (Curfâdakânî, 1357, s. 168-169). Bu kargaşalıkta, Gazne'ye giden Mahmud, kardeşi İsmail karşısındaki zaferinden sonra Sebüktegin'in yerine oturdu. (Gerdîzi, 1363, s. 386). O, Emir Mansur Sâmânî'nin, Mahmud'un Horasan'daki yokluğundan istifade ederek hem sipehsâlârlık makamını hem de Sinanüddeve lakabını kendi hâcibi Begtüzün'e verdiğini öğrendikten kısa bir süre sonra, askerleriyle Belh'e geldi. Emir Mansur'a bir mektup göndererek kardeşi İsmail karşısındaki zaferinin açıklaması esnasında, sipehsâlârlık ve Horasan yönetiminin kendi eski makamlarına verilmesi istedi. Emir Sâmânî, Horasan'ın bazı bölgelerinin yönetimini Mahmud'a teklif etti. Fakat asıl talebini kabul etmedi. Mahmud bir kez daha Ebu'l-Hasan el-Hamûlî isimli bir temsilciyi Sâmânoğulları sarayına gönderdi ve kendi talebini tekrarladı. O sırada, Ebu'l-Kasım el-Bermekî'nin ölümü sebebiyle, Sâmânî sarayının vezirlik makamı Ebu'l-Hasan el-Hamûlî'ye teklif edildi. O, teklifi kabul ettikten sonra Mahmud'un yanına geri dönmedi. Ebu'l-Hasan el-Hamûlî'nin Sâmânoğullarının vezirliğine getirilmesinden ve kendi makamının Begtüzün'e devredilmesinden dolayı rahatsızlık duyan Mahmud, Nişabur'a askerlerini gönderdi. Emir Mansur, onunla karşılaşmak için Serahs'a geldi. Fakat Emir Sâmânî ile çatışmak için uygun zamanın gelmediği düşünen Mahmud, Nişabur'u terk etti. Bu durumda, Begtüzün ve Faik, Emir Mansur ve Gazneli Mahmud'un uzlaşmasından korkarak Emir Sâmânî'ye karşı tuzak kurdular. Onu, esir ettiler, körleştirdiler ve emirlikten kovdurdular. (998/999 (Safer 389)). (Forouzani, 1395b, s. 128-131). Onlar, daha sonra tahta Emir Mansur'un küçük kardeşi Abdülmelik'i (Ebu'l-Fevaris) geçirdiler. (Curfâdakânî, 1357, s. 173). Diğer yandan Mahmud, Begtüzün'ün ve Faik'in Emir Mansur'la namertçe davranışını öğrendikten sonra oldukça öfkeleni (Şebânkârê, 1363, s. 26) ve Faik ve Begtüzün'ü bastırma bahanesiyle Horasan'a asker gönderdi. Sonunda Horasan'ı fethetti. Bu durumda Faik ve Begtüzün, Abdülmelik ile birlikte Buhara'ya gittiler ve Gazneli Mahmud ile yüzleşmek için askeri teşkilatı yeniden düzenlemeye çalıştılar. Bu sırada tedbirli

ve deneyimli bir komutan olan Faik, 998/999 (Şaban 389)' da öldü. Onun ölümüyle suç ortakları kendilerini çok güçsüz hissettiler. Mahmud, Horasan'da kendi iktidarını kurarken Karahanlı İlek, Emir Abdülmelik'i desteklemek bahanesiyle Buhara'ya yöneldi. Sâmanoğullarının başkentine girdikten sonra, Emir Abdülmelik'i tutukladı ve ailesiyle birlikte Özkend'e gönderdi. Böylece Sâmanoğulları Devleti'nin devri 998/999 (Zilkade 389)'da kapandı. (Forouzani, 1395b, s. 131-132). Barthold'a göre "O zamanda hiç kimse yerli Aryan unsurunun (Mâverâünnehir'de) egemenliğinin sonu olan bu olayın tarihsel önemini fark etmedi. (Barthold, 1366, C. 1, s. 570)." Bu şekilde, Sâmanoğulları toprakları Gazneliler (Âl-i Sebüktegin) ve Karahanlılar (Âl-i Afrasyab) arasında taksim edildi. Abdülmelik'ten sonra kardeşi İsmail (Muntasır), Sâmânî hanedanına iktidarı geri getirmek için büyük çaba harcadı. (Forouzani, 1395b, s. 133-135). Fakat o cesur Sâmânî şehzadesi 1004/1005 (Rebiülevvel 395) yılında Benî Büheyc Arapları⁷ tarafından öldürüldü. Böylece "ansızın Âl-i Sâmân'ın alevleri söndü ve onların talih yıldızı düştü. (Curfâdakânî, 1357, s. 199)."

SONUÇ

Sâmân-hudât'ın gayretleriyle temeli atılan, oğlu ve torunlarının hikmeti ışığında artan Sâmânî hanedanının gücü, Abbâsî Halifesi tarafından Mâverâünnehir yönetim menşurunun Emir Nasr b. Ahmed'e 874/875 (261) yılında gönderilmesinden sonra yeni bir itibar kazandı. Emir Nasr'dan sonra, Halife'den 893/894 (280) yılında kendi yönetim menşurunu alan kardeşi Emir İsmail, Sâmanoğulları topraklarını genişletmeyi ve verimli bir idari yapı kurmayı başardı. O, profesyonel bir ordu kurarak kendini dihkanlara bel bağlamaktan kurtardı. Fakat gün geçtikte daha da güçlenen ordular, vezirlik kurumunun güçlü olduğu ve onların mali takviyelerini karşıladığı sürece topraklarının savunulması ve genişletilmesi konusunda Sâmânî emirlerinin hizmetinde önemli rol oynadılar. Bununla birlikte sipehsâlârlara ıktâlar vermek, bir taraftan dihkanların konumunu zayıflatırken, diğer taraftan ordu komutanlarını ekonomik güç bakımından kuvvetlendirdi. Bürokratların gücünü azaltan ve sipehsâlârların iktidarını artıran olaylardan sonra, idari kurum ordu için bir oyuncak haline geldi. Çoğu zaman genç Sâmânî emirleri, askeri liderlerin kontrolü altına girdiler. Vezirler ve sipehsâlârlar arasındaki çekişme, yönetim işlerinde kafa karışıklığına yol açtı. Sonunda sipehsâlârlardan bazıları Sâmânî emirlerine karşı isyan etti. Bu arada, askeri komutanlardan bazıları, dış düşmanların Sâmanoğulları Devleti'nin işlerine karışmasına fırsat veren komşu hükümetlerden yardım istedi. Bu olaylar sonucunda iç vaziyet son derece karışık bir hale geldi. Emir Mansur, Sâmânî askeri

⁷ Benî Büheyc Arapları, Sultan Mahmud topraklarında Merv yakınlarında yaşayan bir Bedevi Arap kabilesiydi(Abdülhüseyn Zerrînkûb, 1397, s. 225).

komutanlar tarafından kör edildi ve makamını kaybetti. Gazneliler ve Karahanlılar gibi iki güçlü devletin Sâmânoğulları topraklarına hücumuna zemin hazırlandı. Böylece, hükümdarlığı süresi boyunca Mâverâünnehir'de İslâm'a, İran kültürüne ve Fars diline değerli hizmetler sunan İran kökenli Sâmânoğulları Devleti yıkıldı. Yerini İran hanedanları aldı.

KAYNAKÇA

- Saadullah Abdullahî. (1378). *Emir İsmail Sâmânî*. Tarih ve Ferhengi Sâmânîyan. Meşhed: Memcua İlmi Temeddün.
- Anonim. (1366). *Târih-i Sistann* (Melikü'ş-şuara Bahar. Tsh.). Tahran: İntişârat-ı Kelale-i Haver.
- Muhammed Avfî. (1362). *Cevâmi' u'l-hikâyât ve levâmi' u'r-rivâyât* (Mosfa, A. ve Mosfa M. Tsh.). Tahran: Müessesesi-i Mutâle'ât ve Tahkikat-i Ferhengi.
- Barthold, V. V. (1366). *Türkistan-name: Türkistan der ahd-ı hücum Moğol* (C. 1). (Karim Keshavarz Çev.). Tahran: Müessesesi-i İntişârat-ı Agah.
- Ebü'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdakânî. (1357). *Tercüme-yi tarih-i Yeminî* (Ca'fer Şi'ar Nşr.). Tahran: Bungâh-ı Tercüme ve Neşr Kitab.
- Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî. (1363). *Tabakat-ı Nâsirî* (Abdülhayy Habîbî. Tsh.). Tahran: Dünya-i Kitab.
- Sayyed Abol-Ghasem Forouzani. (1395a). *Gazneviyan ez peydâyîş ta furûpâşî*. Tahran.
- Sayyed Abol-Ghasem Forouzani. (1393). *Karahaniyan; bunyan-ı gozaran nohostîn silsile-i Türk-i müselmân ferâûd*. Tahran.
- Sayyed Abol-Ghasem Forouzani. (1371). *Simcûriyân: nohostîn dûdimân kodretmend Türk der İran*, Tahran: İntişârat Shahsoon Bağdadi.
- Sayyed Abol-Ghasem Forouzani. (1395b). *Tarih-i tehevulât siyasi, içtimai, iktisadi ve ferhengi İran der devre-i Sâmânîyan*, Tahran.
- Ebü Saîd Abdülhayy b. Dahhâk Gerdîzî. (1363). *Zeynü'l-ahbâr (Târih-i Gerdîzi)* (Abdülhayy Habîbî. Tsh.). Tahran: Dünya-i Kitab.
- Hamdullah Müstevfî. (1364). *Târih-i Güzîde* (Abdülhüseyn Nevâî tarafından). Tahran: Emir-i Kebir.
- Hudûdü'l âlem mine'l-meşrik ile'l-magrib* (1372). Notlandırma V. Minorsky, (Mirahmadi, M. Tsh.). Tahran: Al-Zahra Üniversitesi.
- Abdurrahmân İbn Haldun. (1366). *el-İber (Tarih-i İbn Haldun)* (C. 3). (Abdulmuhammed Ayatî. Çev.). Tahran: Müessesesi-i Mutâle'ât ve Tahkikat-i Ferhengi.
- Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî. (1357). *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (C. 5). Haydarabad.
- İbnü'l-Esîr. (Kameri 1407, M. 1987). *el-Kâmil fi't-târih* (C. 6, 7, 14). (Muhammed Yusuf el-Dakkak. Tsh.). Beyrut: Darû'l-Kutubu'l İlmiye.
- İzzüddîn Alî b. İbnü'l-Esîr. (trhsz). *Kâmil (Tarih-i Bozorg İran ve İslam)* (C. 12). (Abbas Halili Çev.). Tahran: Şirket-i Sehami Çab ve İntişâr Kitab-ı İrani.
- Kılıç, Ünal. (2012). Vali. *İslam ansiklopedisi* (C. 42, s. 492-494). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn Mes'ûdî. (1364). *Mürücü'z-zeheb* (C. 2). (Ebu'l Kasım Payende Çev.). Tahran: İntişâr-ı İlmi ve Ferhengi.
- Ebü Bekr Muhammed b. Cafer Nerşahî. (1363). *Târih-i Buhara* (Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Kubâvî Çev.). Telhîs (Özetleme) Muhammed b. Zafar b. Omar, Teshîh ve Tehşiye (Düzelme ve Yazma) Muhammed Taki Müderris-i Razavî. Tahran: Tus Yay.
- Ebü Alî Hasan b. Ali Nizâmülmülk. (1374). *Siyâsetnâme* (Abbâs İkbâl. Tsh.). Tahran: İntişârat Esatir.

- Özaydın, Abdülkerim. (2004). Menşur. *İslam ansiklopedisi* (C. 29, s. 148-149). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî. (1970). *el-Ensâb* (7. Cüz). (D. S. Margoliouth tarafından). Bağdad: Mektebü'l Müsenna.
- Sümer, Faruk. (1999). Dihkan. *İslam ansiklopedisi* (C. 9, s. 289-290). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yay.
- Muhammed b. Ali Şebânkâreî. (1363). *Mecmaü'l-ensâb* (Mîr Hâşim-i Muhaddis. Tsh.). Tahran: Emir-i Kebir.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî. (Kameri 1409). *Târîhu't-Taberî* (C. 8). Beyrut: Müessesesi-i İlmî Metbuat.
- Muhammed b. Cerîr Taberî. (1346). *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk)* (C. 15). (Ebu'l Kasım Payende Çev.). Tahran: İntişârat Esatir.
- Abdülhüseyn Zerrînkûb. (1397). *Tarih-i merdum İnan ez payan Sâsânîyan ta payan Âl-i Buye*, Tahran: Emir-i Kebir.

